

СТВОРЕННЯ ФОНДІВ РОЗВИТКУ ГРОМАД ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ МІСТА

У даній статті розкривається роль фондів розвитку громад у формуванні соціального капіталу. Представлено схему розташування елементів соціальної структури, які впливають на створення соціального капіталу.

Ключові слова: соціальний капітал, фонд розвитку громад, довіра.

В данной статье раскрывается роль фондов развития сообществ в формировании социального капитала. Представлена схема расположения элементов социальной структуры, которые влияют на создание социального капитала.

Ключевые слова: социальный капитал, фонд развития сообществ, доверие.

This article describes the role of Fund for Community Development in the formation of social capital. The article presents a scheme of arrangement of the elements of social structures that influence the creation of social capital.

Key words: social capital, Fund for Community Development, trust.

Постановка проблеми. Держава Україна, як і кожна пострадянська країна, має відповісти на історичні виклики. Один з них полягає у нагальній необхідності вирішення проблеми цивілізованої взаємодії та співпраці влади з громадянським суспільством і створення сприятливих умов для його саморозвитку. Україна сьогодні потребує менше присутності влади, а більше самоорганізації і самодіяльності з боку своїх громадян та їх різноманітних самоврядних спільнот. Сучасна практика формування громадянського суспільства і становлення його інститутів в Україні вказує на значні деформації, що виникають у результаті цього процесу. Йдеться про взаємну недовіру влади, підприємницьких кіл та організацій громадянського суспільства, яка виявляється у відчуженості та інколи в радикальних протистояннях замість солідарної відповідальності за стан суспільства. Не сприяє розвитку організацій громадянського суспільства і недостатній вплив таких організацій на суспільство. Це спостерігається як на рівні участі людей у громадянській діяльності, так і на приватній благодійності та загалом довіри до них. Усе це дозволяє зазначити про низький рівень розвитку соціального капіталу в країні.

Аналіз досліджень і публікацій. За останнє десятиріччя термін «соціальний капітал» набув популярності в суспільних науках, деякі автори навіть припускають, що зараз «соціальна теорія переписується через призму соціального капіталу» [1]. Обсяг досліджень та їх різноманітність свідчить про зростаюче переконання, що соціальний капітал є важливою «відсутньою ланкою», що необхідна для

«лікування» проблем сучасності [2]. Міжнародні організації, такі як Організація Економічного Співробітництва та Розвитку і Світовий Банк, підтримали кілька важливих дослідницьких ініціатив з даної проблематики. Це означає, що не тільки підвищується інтерес до поняття соціального капіталу, а й формуються нові підходи в його оцінці та застосуванні. Для України, з точки зору О. Б. Демків, на перший план виходить соціальний капітал як загальна характеристика вітальності соціуму, його здатності не лише до самоврядного розвитку і самовдосконалення, а й для створення нових, якісно відмінних умов і стандартів життя людини [3].

Проте вітчизняна академічна спільнота недостатньо ознайомлена з теорією соціального капіталу, головні дослідження з цього питання представлено переважно в працях зарубіжних авторів. В Україні ще немає жодної монографії, присвяченої цій темі. Тому, на нашу думку, суперечність між нагальною потребою в розвитку належного рівня соціального капіталу в українському суспільстві, браком знання про можливі умови, шляхи та чинники формування цього капіталу і наявністю в українській соціології вагомих теоретичних та методологічних розробок і емпіричних досліджень з цієї проблематики можна визначити як актуальну наукову проблему.

Розвиток поняття «соціальний капітал» бере свій початок ще у роботах А. Сміта, К. Маркса, Е. Дюркгейма і М. Вебера, коли в соціальній теорії обміну та психологічній теорії контрактів поступово осмислювалася значущість людських відносин.

Сучасного розвитку концепція набула в трьох ключових авторів: у творчості П. Бурдье, дослідженнях Дж. Коулмена і Р. Патнема. Дана стаття не передбачає детального розгляду підходів дослідників соціального капіталу до його визначення, тому зупинимося лише на загальній характеристиці підходів до його вивчення.

Виклад основного матеріалу. У загальному вигляді можна виділити наступні підходи розгляду

соціального капіталу: інституційний або мережевий (соціальні зв'язки і відносини), нормативний (норми взаємодії) та ціннісний (культурні, соціальні та групові цінності і цілі). Соціальний капітал одночасно є і властивістю соціальної системи, і її ресурсом. З огляду на це, Л. В. Мараріца [4] запропонувала розглядати чотири підходи до вивчення соціального капіталу (див. табл. 1).

Таблиця 1

Науково-дослідницькі підходи до вивчення соціального капіталу

Основа підходу	Підхід	Дослідники	Основний зміст
З точки зору соціальних мереж	Мережевий	М. Грановеттер (функціонування соціальних мереж), Н. Лін (ресурси соціальних мереж), Н. Д. Деграаф, Х. Флеп (спосіб отримання та контролю ресурсів)	Соціальний капітал – феномен, похідний від системи соціальних зв'язків індивідів у формі соціальних мереж (відносно автономна або замкнута система зв'язків, що забезпечують високу щільність контактів між її учасниками). Передбачає індивідуальний та внутрішньогруповий рівень аналізу (зв'язки індивіда і структура мереж)
Нормативно-ціннісне трактування	Комунітарний	Р. Патнем, Дж. Коулман, Ф. Фукуяма, П. Пакстон, А. Портес, Дж. Сенсенбреннер, А. Хіршман	Вивчення соціального капіталу на рівні соціальних спільнот, регіонів та громад. Соціальний капітал розуміється як сукупність соціальних норм, відносин довіри, взаємності та залучення індивідів у діяльність добровільних об'єднань
	Комунікаційний	Р. Барт, Дж. Коттер, А. Грев, М. Хансен, А. Селігман, Р. Сагден, Д. Норт, Ф. Кіфер, Т. Скокпол, С. Нек, Ф. Дж. Темпл	Соціальний капітал – сукупність нормативних і культурних умов, що складають інституційне середовище економічної і соціальної поведінки. Соціальний капітал продукується і зберігається соціальними інститутами (насамперед державою). Соціальний капітал – невід'ємний атрибут громадянського суспільства
	Синергетичний	М. Вулкокк, Д. Нараян, Р. Роуз, П. Іванс, Х. Коте, Брасс, Моор, Флорід	Соціальний капітал – феномен, похідний від функціонування соціальних об'єднань та інституційного середовища, неекономічний фактор економічного та соціального розвитку. Зв'язуючий соціальний капітал (взаємодопомога в критичних ситуаціях) і поєднуючий (що дає широкі зв'язки і нові ресурси)

Українські дослідники розглядають соціальний капітал із позицій соціокультурного підходу, що виявляється в зосередженні на його культурних складових (цінності, норми, довіра). Це роботи В. Степаненка, який аналізує процеси становлення в Україні громадянського суспільства та соціального капіталу; В. Хмелька, в центрі уваги якого – модернізація українського суспільства; А. Бови, чий роботи присвячені довірі як складовій соціального капіталу; В. В. Сукачова, який вивчає феномен довіри як центральну проблему в дослідженні самоорганізації суспільства, а теорії соціального капіталу називає другою генерацією теорій колективної взаємодії. О. Демків займається вивченням мережевих структур соціального капіталу. Проте мало уваги приділяється вивченню можливих умов, шляхів та чинників формування соціального капіталу в умовах сучасних українських реалій, адже західні концепції неможливо перенести на «незахідний» ґрунт без корегування та пристосування до реалій нашого життя [5].

Найбільш перспективним, з точки зору ініціювання розвитку соціального капіталу, в сучасній Україні є комунітарний підхід до соціального капіталу, зокрема, у його розумінні Р. Патнема, що продовжує соціологічні традиції М. Вебера, Е. Дюргейма, А. де Токвіля щодо дослідження

суспільства. Тим більше, що його пропозиції до експериментальної роботи в Південній Італії в 90-х роках з розбудови соціального капіталу мали позитивний результат.

Дослідження соціального капіталу в пост-радянських країнах мають одне центральне питання, а саме: як ми можемо побудувати або зміцнити демократію? Адже занепад соціального капіталу в суспільстві означає зниження і громадянськості, і довіри. Р. Патнем вважає, що здорове громадянське суспільство є запорукою економічного і культурного процвітання. Тому зростаючий дефіцит соціального капіталу зачіпає багато аспектів суспільства: послаблює сусідські зв'язки; підриває здоров'я людей, роблячи їх нещасними; руйнує систему освіти, погрожуючи майбутньому добробуту дітей; розмиває демократичні засади суспільства; ставить під сумнів самі джерела суспільного процвітання. «... Соціальний капітал, втілений у нормах і зв'язках громадської участі, виступає передумовою економічного розвитку та ефективного управління», – зазначає Р. Патнем [6].

Отже, поняття соціального капіталу пов'язує проблему людської взаємодії з економічною ефективністю суспільства, що реалізується через соціальні структури. Коли в суспільстві існує

довіра між громадянами, діяльність міських і сільських громад буде ефективнішою, а за рахунок мережі взаємодії громадян у вигляді громадських організацій, релігійних, політичних і культурних об'єднань, спортивних та фанівських клубів, професійних спільнот та асоціацій виникає можливість інтенсивнішого спілкування, внаслідок чого виробляються спільні цінності, світоглядні позиції і норми [7]. Йдеться про політику копійки роботи з формування «острівців» соціального капіталу та громадянського суспільства в пост-комуністичних суспільствах за умови взаєморозуміння щодо цього суспільства та держави. Це можуть бути місцеві ініціативи задля розв'язання певних актуальних спільних питань на основі сил та можливостей місцевої громади (скажімо, ремонт місцевої школи, упорядкування території дитячого майданчика, озеленення території тощо), утворення місцевих кредитних спілок взаємо-допомоги, житлових кондомініумів та інші приклади місцевих самоорганізаційних ініціатив [8].

Як вважає І. А. Мейжис, для розвитку громадянського суспільства взаємодія фізичного, людського і соціального капіталу повинна набути нових форм, що неможливо без становлення в Україні потужного третього сектора. Механізми функціонування фізичних, фінансових і людських ресурсів повинні передбачати таку їх взаємодію, яка б приводила до генерації соціального капіталу. Фактично мова повинна йти про взаємодію людей, які виступають в наступних ролях:

- розпорядники фізичного капіталу, які забезпечують виділення бюджетних та благодійних коштів на розвиток третього сектора в галузі соціального оздоровлення середовища проживання (матеріального, соціального та духовного);
- власники людського капіталу, представлені ініціативними групами та їх лідерами, які претендують на фізичний капітал;
- посередники між людським і фізичним капіталом, покликані ініціювати виділення коштів на діяльність організацій третього сектора (див. схему 1).

Схема 1. Розташування елементів соціальної структури, які впливають на створення соціального капіталу

На жаль, сьогодні більшість громадських організацій, які є прямими представниками третього сектора, не мають ні достатнього людського потенціалу, ні довіри серед населення. Про це

свідчать моніторингові дослідження соціального капіталу Інституту соціології НАНУ з 1991 року, які фіксують із року в рік низький рівень упевненості (confidence) в діяльності соціальних інститутів, у

тому числі і в діяльності українських НГО. Однією з основних причин такого становища є, на нашу думку, нерозвиненість в Україні соціальної інфраструктури громадянського суспільства, до якої, зокрема, належать такі інститути, як органи самоорганізації населення (органи СОН), громадські, благодійні організації та інші об'єднання громадян [9], що акумулюють соціальні потреби та інтереси соціальних груп і трансформують їх у дії, спрямовані на задоволення цих потреб та інтересів.

Фактично існує нагальна потреба у такому створенні нових форм громадської активності, яка б автоматично не викликала підозри у людей. Це стосується як напрямків її діяльності, так і способів її створення та форм діяльності.

Зараз усе більше експертів підтримує таку нову форму громадської участі, як фонди розвитку громад (community foundations) (далі за текстом – ФРГ). Незважаючи на те, що ця форма нова для української реальності, ми передбачаємо, що ФРГ можуть стати одним з об'єктів стратегії територіального розвитку. Це особливо важливо для міст, оскільки у містах рівень відчуженості незмірно вищий, ніж у малих поселеннях [10]. При організації діяльності ФРГ треба також враховувати притаманний пострадянському суспільству феномен так званого зсунутого залучення, що проявляється в епізодичній громадській участі, здебільшого орієнтованій на розв'язання конкретних проблем, частіше місцевого характеру.

Практика діяльності фондів розвитку громад за кордоном дозволяє визначити чотири основні їх відмінності [11]:

- 1) територіально обмежені рамки діяльності в інтересах окремої громади;
- 2) залучення доходів із різноманітних місцевих джерел;
- 3) надання прямої фінансової підтримки іншим неприбутковим організаціям та окремим громадським ініціативам;
- 4) управління і прийняття рішень представницькими органами та підвітність громаді.

Перші фонди громад з'явилися у США на початку ХХ ст., і сьогодні в цій країні діє понад 700 фондів із сумарною вартістю активів понад 30 мільярдів доларів. Щопівроку фонди громад США збирають приблизно 1 мільярд доларів. У Європі піонерами, які в 70-х роках ХХ ст. перейняли та адаптували концепцію фондів громад, стали британці. Їхні фонди розрізняються обсягами – від фонду, що охоплює всю Північну Ірландію, до зовсім невеличких організацій у містах із населенням не більше 20 тисяч мешканців. Капітал одного з перших фондів Великобританії, створеного у 1979 році Добровільного трасту Північної Ірландії (Voluntary Trust of Northern Ireland), становить 17 мільйонів фунтів стерлінгів. Другим найбільшим фондом вважається благодійний фонд Тайн та Вейр (Tyne and Wear Community Foundation) з активом теж у 17 мільйонів фунтів.

В інших країнах Європи бурхливий розвиток цієї моделі почався в середині 90-х років. Так, наприклад, у Німеччині перший фонд громади створено у місті Гютtersлоу 1996 року (Stadt Stiftung Gutersloh). Фонд засновано завдяки ініціативі місцевого мешканця, котрий, дізнавшись про американський досвід, зміг зібрати навколо себе ініціативних людей. Із кінця 1996 року зареєстровано 9 міських фондів у Дрездені, Ганновері, Мюнхені, Берліні та інших містах. Активну підтримку становленню й розвитку німецького інституту фондів громад надали інші благодійні організації, в тому числі і такі відомі приватні фонди, як фонд Бертельсмана (Bertelsmann Stiftung), фонд Кьорбера (Korber Stiftung) та ін.

У країнах Центральної та Східної Європи теж відомі успішні приклади створення фондів громад, першим серед яких став словацький Міський благодійний фонд «Здорове суспільство» в Банска Бистриці, створений у середині 90-х років ХХ ст. Відтоді у Словаччині засновано ще 4 фонди завдяки активній підтримці Інституту «Відкрите суспільство». У Польщі, наприклад, перший фонд (Snow Mountain Community Fund) було організовано наприкінці 1998 року в місті Бистрина Клодзка, а вже на кінець 2000 року в цій країні налічувалося 13 фондів.

У Росії перший ФРГ з'явився порівняно недавно (1998 рік). Сьогодні ж їх кількість досягла 25. Фонди об'єднують жителів невеликої території і залучають їх до активного вирішення власних проблем. Стимулюють побудову співтовариства, налагоджують у ньому зв'язки та інфраструктуру, механізми визначення потреб і способи їх реалізації.

В Україні подібні до ФРГ організації впродовж кількох років працюють, наприклад, у містах Рівному, Івано-Франківську, Донецьку та Одесі. Вони використовують різні схеми фінансування залежно від специфіки конкретних громад. Ще з десяток неурядових організацій лише декларують себе як фонди розвитку громад, але фактично не збирають коштів із місцевих джерел і не перерозподіляють їх.

На даний момент джерела інформації про стан ФРГ у нашій країні практично відсутній, відчувається брак регулярного систематичного аналізу діяльності фондів. Єдиним систематичним дослідженням в даному напрямі є дослідження під назвою «Благодійні інституції України: сучасний стан та перспективи розвитку», який провів у 2008 році Український форум благодійників [12].

Вивчення особливостей діяльності фондів розвитку громад в Україні було здійснено за допомогою аналізу результатів даних електронного опитування та фокус-групи. В електронному опитуванні взяло участь 11 організацій, які позиціонують себе як фонди громад чи працюють у змістовно-технологічному форматі таких фондів. Також чотири організації взяли участь у фокус-групі, проведеної із метою конкретизації та уточнення результатів опитування.

Аналіз діяльності цих організацій за регіональною ознакою засвідчує, що фонди громад діють у західному, південному, східному, центральному регіонах та в АР Крим. Перші два фонди громад в Україні були започатковані 1995 року. А найбільше фондів громад було створено у 2002-2005 роках. На початку свого розвитку фонди громад в Україні мали різні стратегічні завдання: розвиток груп самоорганізації населення та впровадження соціального замовлення (м. Миколаїв); активізація мешканців громад шляхом розвитку місцевих ініціатив (м. Дніпропетровськ); підтримка малозахищених верств населення (м. Рівне); розвиток місцевої філантропії (м. Донецьк). Але власні набутки та ознайомлення із зарубіжним досвідом фондів громад дали змогу діяти саме в тому змістовому полі, яке відрізняє фонди громад від інших громадських організацій, скажімо, збір благодійних коштів і розподіл їх для вирішення місцевих проблем за участю громадськості.

За результатами цього дослідження можна зробити висновок про те, що переважна більшість фондів громад діє в межах поєднання двох моделей діяльності неурядових організацій: власне фондів громад та громадських організацій. З одного боку це потроху сприяє розвитку соціального капіталу в громадах, з іншого – відволікає фонди від їхнього головного завдання: активного залучення ресурсів, пошуку організацій, які можуть оптимально застосувати ресурси для вирішення проблем громади та обґрунтування раціонального використання коштів, тобто виконувати роль посередників при розподіленні фізичного капіталу (див. схему 1).

Висновки. На базі аналізу досліджень, проведених Українським форумом благодійників, можемо зробити наступні висновки. Для успішного розвитку діяльності подібних фондів та ефективного виконання ними функції нарощування соціального капіталу ФРГ потрібно, в першу чергу, сформувати довіру до них серед населення, бізнесу та влади. Адже довіра – це базис роботи фондів розвитку громад. Для цього потрібно:

- розробити чітку, зрозумілу для широких верств населення концепцію діяльності ФРГ. Концепція діяльності майбутнього фонду повинна бути втілена в офіційних документах (наприклад, статуті Фонду), в яких були б чітко визначені основні аспекти його роботи: мета, завдання та напрямки діяльності, механізми залучення та розподілу коштів, способи контролю фінансової

діяльності, повноваження співробітників та членів наглядової ради тощо;

- відмежувати напрямки діяльності новоствореного Фонду громади від проблем, які має вирішувати місцева влада;

- представити для власників фізичного капіталу (влада, спонсори) детальний план реалізації конкретних проектів фонду, починаючи від фінансових витрат і графіка його реалізації, закінчуючи очікуваними результатами;

- надати змогу спонсорам контролювати цільове використання коштів;

- відокремити громадську діяльність і роботу Фонду від будь-яких політичних питань і різного роду релігійних течій та організацій, особливо на початковому етапі його діяльності;

- забезпечити максимально можливу прозорість усієї фінансової діяльності і підзвітності представникам громадськості, що повинно стати провідним принципом роботи ФРГ. Зокрема, однією з форм забезпечення такої прозорості може стати підготовка і розповсюдження серед партнерів фонду та зацікавлених осіб раз на рік або на квартал звіту про його фінансову діяльність;

- перші проекти ФРГ повинні бути пов'язані з вирішенням однієї з актуальних для більшості мешканців району проблем;

- максимально широко просувати інформацію про свою діяльність у засобах масової інформації.

За умови успішного процесу формування довіри до фондів розвитку громади, останні зможуть ефективно виконувати роль не лише посередників при розподіленні фізичного капіталу, але й каталізатора формування соціального капіталу в суспільстві. Адже ФРГ можна назвати «нейтральними гравцями», які збирають разом різних зацікавлених осіб у громаді заради спільної справи та консолідує лідерський потенціал, визначаючи критичні проблеми, розглядаючи можливі стратегії для їх вирішення і мобілізації ресурсів. Фонди створюють широкі соціальні мережі, надаючи людям простий, відкритий, швидкий і водночас змагальний доступ до ресурсів для реалізації власних проектів, і таким чином взаємопов'язують людей у громаді і поза нею. Створення ФРГ зміцнює інститути громадянського суспільства, адже їх робота відновлює довіру до організацій громади через свою відкритість і жорстку політику щодо конфлікту інтересів, сприяє укріпленню існуючих НУО та створенню нових організацій громадського сектора.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socialcapitalresearch.com/evolution.html>.
2. Д. Михайлова. Социальный капитал и гражданское общество в Восточной и Центральной Европе: обзор и критическая оценка / Димитрина Михайлова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=13169.
3. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 99–111.
4. Социальный капитал и его формирование: социально-психологический подход / [А. Л. Свенцицкий, Л. Г. Почебут, М. И. Килошенко и др.] // Вестн. С.-Петерб. ун-та. – Сер. 12. – 2009. – Вып. 3. – С. 140–149.
5. Демків О. Концепція групового соціального капіталу та її адаптація до вітчизняних умов / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 105–117.

6. Putnam R. The Prosperous Community. Social Capital and Public Life / R. Putnam // The American Prospect. – 1993. – Vol. 4. – № 13. – P. 1–8.
7. Мейжис І. Соціальний капітал як предмет вивчення в соціальній психології / І. Мейжис // Соціальна психологія. – 2006. – № 1 (15). – С. 27–42.
8. Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навчальний посібник / [за ред. А. Ручки]. – К. , 2007. – С. 363–327.
9. Крупник А. Склад і класифікація організацій третього сектора в Україні / А. Крупник // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. літ., 2001. – Вип. 11. – С. 201–216.
10. Журнал партнерства фондів местных сообществ. – № 01 (06). – 2009. – апрель.
11. Фонди розвитку громад: українські перспективи [Електронний ресурс] // Пріоритети, № 11(17)/2004. – Режим доступу : <http://www.civicua.org/library/view.html?topic=39511>.
12. Благодійні інституції України: сучасний стан та перспективи розвитку (за результатами соціологічного дослідження) / [О. В. Безпалько, Ю. М. Галустян, А. В. Гулевська-Черниш та ін.]; за заг. ред. А. В. Гулевської-Черниш. – К. : Книга плюс, 2008. – 120 с.

Рецензенти: Мейжис І. А., д.пед.н., професор;
Гавеля В. Л., д.філос.н., професор.

© Татенко Ю. В., 2010

Дата надходження статті до редколегії: 10.12.2010 р.